

The Wilayah of Amir al-Mu'minin (AS) and Surah Al-Nahl 91–92: A Comparative Critique of Asbab al-Nuzul via Quranic Cross-Referencing

Mahdi Mashayekhi*

Mohammad Hadi Mansouri**

Abstract

Hadith literature, particularly within Sunni sources, is susceptible to textual vulnerabilities such as fabrication (ja'1) and distortion (tahrif). The proliferation of these issues in the post-Prophetic era underscores the pressing need for a critical evaluation of traditions, including those regarding the Asbab al-Nuzul (occasions of revelation) for verses 91–92 of Surah Al-Nahl. To identify and mitigate spurious accounts of revelation, this study adopts a methodology of content criticism anchored in cross-referencing Hadith with the Quran. The main goal is to distinguish between authentic and inauthentic traditions within the sources of both Shia and Sunni schools by identifying causes that either align with or contradict Quranic principles. Consequently, this study seeks to eliminate interpretive barriers to uncover the authentic context and meaning of the verses. The research follows a descriptive-analytical method with a critical approach. Findings suggest that Sunni sources present three categories of Asbab al-Nuzul for these verses: Allegiance to the Prophet (PBUH) upon embracing Islam; pre-Islamic (Jahiliyyah) pacts; and the tradition of Sa'idah al-Asadiyah. Upon cross-referencing with the Quran, all three categories prove to be invalid due to various inconsistencies—such as conflicts with

* Ph.D. in Quranic Studies and Texts, University of Islamic Ma'arif, Qom, Iran (Corresponding Author),
Mah.Mash@chmail.ir

** Assistant Professor, Department of Quran and Hadith, University of Islamic Ma'arif, Qom, Iran,
Mansouri@maaref.ac.ir

Date received: 23/01/2025, Date of acceptance: 22/04/2025

the concluding segment of verses 92 and 94, and the theological impropriety of designating a pagan Jahiliyyah pact as “the Covenant of Allah.” In contrast, Shia traditions identify the arrogant refusal of the Wilayah of Amir al-Mu’minin (AS) as the sole occasion of revelation. This interpretation matches the Quranic text and is devoid of the aforementioned inconsistencies. The validation of the Wilayah of Amir al-Mu’minin (AS), through the logical implication of this specific context, stands as a significant outcome of identifying the correct occasion of revelation.

Keywords: Asbab al-Nuzul Traditions, Cross-referencing with the Quran, Quranic Concordance and Discordance, Wilayah of Amir al-Mu’minin (AS), Surah Al-Nahl Verses 91–92.

Introduction

Personal and political agendas have driven a proliferation of fabrication and distortion, particularly within traditions concerning the Asbab al-Nuzul of the verses of Wilayah. A primary consequence of these spurious narrations is the obfuscation of the historical reality surrounding these verses, which subsequently compromises the integrity of research aimed at identifying the true religious path. Consequently, the prerequisite for utilizing any tradition is the verification of its authenticity and probative force. While the analysis of the chain of transmission (Sanad) holds its own significance, this study focuses on textual criticism, evaluating the authenticity of the traditions through the methodology of “cross-referencing with the Quran.”

According to Shia sources, the occasions of revelation for verses 91–94 of Surah Al-Nahl signify the condemnation of those who displayed an arrogant refusal to accept the Wilayah of Amir al-Mu’minin (AS) and leveled accusations against the Prophet (PBUH). By logical implication, these verses therefore establish the Wilayah of Amir al-Mu’minin (AS). In contrast, Sunni sources present three different occasions of revelation for verses 91–92. Given the superficial resemblance between traditions of “General Application” (Jary wa Tatbiq) and traditions of occasions of revelation, it is imperative to distinguish between the two and rule out the possibility of the former. The context derived from these traditions is subjected to the process of cross-referencing with the Quran, using concordance or discordance with the text as the criterion for authenticity. The ultimate objective of this validation process is to expose fabricated contexts and to purify the research environment for the pursuit of the true faith.

Materials and Methods

This study is structured around a descriptive-analytical methodology, adopting a critical approach to examine verses 91–92 of Surah Al-Nahl and their corresponding Asbab al-Nuzul. A comprehensive library research method was employed to aggregate the occasions of revelation cited by both Shia and Sunni schools and to compile novel data from exegetical and traditional corpora. Upon data collection, the specific occasion of revelation and its supporting traditions undergo a three-stage validation process based on the method of “Cross-Referencing with the Quran”:

1. Textual Integration: The verse is first reconstructed in light of the data derived from the Asbab al-Nuzul traditions. Explanatory terms found in these traditions—accounting for all probabilistic meanings—are interpolated into their respective positions within the Quranic text.
2. Analytical Synthesis: Following a translation of the verse that reflects the interpolations from Stage 1, the resulting content is critically analyzed. This analysis is further bolstered by cross-referencing other Quranic verses and relevant contextual evidence.
3. Evaluative Conclusion: The validity or invalidity of the occasion of revelation, as determined by the preceding analysis, is presented alongside a concise rationale for the verdict.

Discussion and Results

Research into the corpora of both Shia and Sunni schools identifies four distinct categories of traditions regarding the Asbab al-Nuzul for verses 91–92 of Surah Al-Nahl. The contexts derived from these narratives are categorized and evaluated as follows:

- The Pledge of Allegiance to the Prophet (PBUH) on Islam: This narrative fails to align with the concluding segment of verse 92, despite the semantic continuity between verses 91 and 92. Furthermore, its classification as a historical “occasion of revelation” cannot be authenticated due to the high probability that it represents a later “Interpretive Application” (Ijtihad wa Tatbiq) or, at minimum, a “General Application” (Jary wa Tatbiq) rather than the specific original context.
- The Pact during Jahiliyyah: These traditions also fail verification as genuine occasions of revelation. Theologically, designating a pagan Jahiliyyah pact as

the “Covenant of Allah” (Ahd-Allah) is unsound. Additionally, despite the contextual accord with verse 94, these narratives are incongruent with the verse’s content.

- The Tradition of Sa’idah al-Asadiyah: While these traditions technically meet the criteria for an occasion of revelation—and are not mere “applications”—they fail to correspond with the core objective of verse 92, which is the prohibition of mutual treachery, corruption, and the violation of oaths. These reports address only the opening metaphor of the verse while purporting to explain the verse in its entirety.
- The Arrogant Refusal of the Wilayah of Amir al-Mu’minin (AS): This category of traditions withstands critical scrutiny and remains free of the defects found in the others.

These findings demonstrate that the fourth category constitutes the authentic occasion of revelation for these verses.

Conclusion

This study concludes that all Asbab al-Nuzul traditions cited in Sunni sources for verses 91–92 are invalid due to their internal inconsistency and contradiction with the Quranic text. The evidence suggests these are fabricated traditions designed to divert the audience from the correct exegesis and to conceal the authentic historical context—essentially, fabricating a pretext to suppress the context. Conversely, the traditions identifying the fourth cause are verified as specific occasions of revelation—precluding the possibility of mere application—and demonstrate complete concordance with the Quran, remaining immune to the aforementioned criticisms. The tradition describing the arrogant refusal to accept the Wilayah of Amir al-Mu’minin (AS) serves as a validation of his authority via logical implication.

Bibliography

The Holy Qur’an.

Al-Alusi, M. (1994). *Ruh al-Ma’ani fi Tafsir al-Qur’an al-‘Azim wa al-Sab’ al-Mathani*. Beirut.

Al-Baghawi, H. (1999). *Ma’alim al-Tanzil fi Tafsir al-Qur’an*. Beirut.

Al-Bayhaqi, A. (1991). *Ma’rifat al-Sunan wa al-Athar*. Karachi.

Al-Dhahabi, M. (1962). *Mizan al-I’tidal fi Naqd al-Rijal*. Beirut.

Al-Khatib al-Baghdadi, A. (n.d.). *Al-Kifaya fi ‘Ilm al-Riwaya*. Medina.

261 Abstract

- Al-Khazin, 'A. (1994). *Lubab al-Ta'wil fi Ma'ani al-Tanzil*. Beirut.
- Al-Sarakhsi, M. (1993). *Usul al-Sarakhsi*. Beirut.
- Al-Shatibi, I. (1996). *Al-Muwafaqat*. n.p.
- Al-Suyuti, 'A. (1983). *Al-Durr al-Manthur fi al-Tafsir bi-l-Ma'thur*. Qom.
- Al-Suyuti, 'A. (n.d.). *Lubab al-Nuqul fi Asbab al-Nuzul*. Beirut.
- Al-Tabarani, S. (2008). *Al-Tafsir al-Kabir: Tafsir al-Qur'an al-'Azim*. Irbid, Jordan.
- Al-Tha'labi, A. (2001). *Al-Kashf wa al-Bayan*. Beirut.
- Al-Zarkashi, M. (1989). *Al-Burhan fi 'Ulum al-Qur'an*. Beirut.
- Al-Zarqani, M. 'A. (n.d.). *Manahil al-'Irfan fi 'Ulum al-Qur'an*. Beirut.
- Ansari, M. (2007). *Fara'id al-Usul*. Qom.
- Ayyashi, M. (1960). *Tafsir al-'Ayyashi*. Tehran.
- Badr al-Din, M. (n.d.). *'Umdat al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari*. Beirut.
- Bahrani, H. (1994). *Al-Burhan fi Tafsir al-Qur'an*. Qom.
- Fakhr al-Razi, M. (1999). *Al-Tafsir al-Kabir (Mafatih al-Ghayb)*. Beirut.
- Ghahari Kermani, M.H. (2021). "A Typology of Interpretative Narratives of Surah An-Nahl Regarding the Commander of the Faithful (AS)." *Journal of Qur'anic Interpretations*.
- Gilani, M. (2008). *Al-Dhari'a ila Hafiz al-Shari'a (Sharh Usul al-Kafi)*. Qom.
- Ibn 'Ashur, M.T. (1999). *Tafsir al-Tahrir wa al-Tanwir (Known as Tafsir Ibn 'Ashur)*. Beirut.
- Ibn Babawayh (Al-Shaykh al-Saduq), M. (1982). *Ma'ani al-Akhbar*. Qom.
- Ibn al-Jawzi, 'A. (2001). *Zad al-Masir fi 'Ilm al-Tafsir*. Beirut.
- Inaya, Gh.H. (1990). *Asbab al-Nuzul al-Qur'ani*. Beirut.
- Javadi Amoli, A. (2009). *Tasnim*. n.p.
- Jaza'iri, N. (1996). *Nur al-Barahin*. Qom.
- Khatib, M. 'A. (1979). *Al-Sunna Qabl al-Tadwin*. Beirut.
- Khoei, A. (1997). *Mawsu'at al-Imam al-Khoei*. Qom.
- Kulayni, M. (1986). *Al-Kafi (Al-Islamiyya Edition)*. Tehran.
- Muqatil ibn Sulayman. (2002). *Tafsir Muqatil ibn Sulayman*. Beirut.
- Nafisi, Zahra. (2002). "Allameh Tabatabai and the Criteria for Understanding and Criticizing Hadiths of Occasions of Revelation." *Theology and Law*.
- Naraqi, A. (1996). *'Awa'id al-Ayyam fi Bayan Qawa'id al-Ahkam*. Qom.
- Qummi, 'A. (1984). *Tafsir al-Qummi*. Qom.
- Qurtubi, M. (1964). *Al-Jami' li-Ahkam al-Qur'an*. Cairo.
- Rashid, 'A. (1999). *Asbab al-Nuzul wa Atharuha fi Bayan al-Nusus*. n.p.
- Rashid Rida (Muhammad Rashid), R. (1993). *Tafsir al-Qur'an al-Hakim (Known as Tafsir al-Manar)*. Beirut.

- Tabari, M. (1991). *Jami' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Beirut.
- Tabarsi, F. (1993). *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Tehran.
- Tabatabai, M.H. (1970). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an*. Beirut.
- Tabatabai, M.H. (2009). *Qur'an dar Islam (New Edition)*. Qom.
- Wahedi Nishaburi, 'A. (1990). *Asbab Nuzul al-Qur'an*. Beirut.

بررسی رابطه آیات ۹۱-۹۲ سوره نحل با ولایت امیرالمؤمنین (ع) در پرتو تحلیل روایات اسباب نزول فریقین با روش عرضه به قرآن

مهدی مشایخی*

محمد هادی منصوری**

چکیده

روایات بویژه در منابع اهل سنت با آسیب‌هایی؛ همچون جعل و تحریف روبرو هستند. شیوع این موارد پس از پیامبر(ص)، بر ضرورت نقد روایات؛ از جمله روایات اسباب نزول آیات ۹۱-۹۲ سوره نحل می‌افزاید. برای کشف و مقابله با سبب نزول‌های جعلی، نقد محتوایی با محوریت عرضه حدیث به قرآن، مبنای سنجش قرار گرفت. این پژوهش با هدف شناسایی اسباب موافق و مخالف با قرآن در آیات یاد شده و جداسازی روایات معتبر از نامعتبر در منابع فریقین، به دنبال رفع موانع دستیابی به سبب درست و فهم معنای آیه است. به این منظور، پژوهش پیش‌رو با روش توصیفی تحلیلی و با رویکرد تحلیل انتقادی، سامان یافته است. براساس یافته‌های تحقیق، سه دسته روایت سبب نزول در منابع اهل سنت برای این آیات گفته شده: بیعت با پیامبر(ص) بر اسلام؛ پیمان اهل جاهلیت؛ سعیده الاسدیة. در فرایند عرضه به قرآن، هر سه سبب به علت‌های مختلف؛ مثل ناسازگاری با فراز آخر آیه ۹۲ و آیه ۹۴، و نادرستی اطلاق «عهدالله» بر پیمان جاهلی، مخالف قرآن و نامعتبرند. استکبار برخی از پذیرش ولایت امیرالمؤمنین(ع) تنها سبب نزول در روایات

* دکترای مدرسی معارف گرایش قرآن و متون، و استاد سطح عالی حوزه علمیه قم، و استاد دانشگاه قم، ایران
(نویسنده مسئول)، Mah.Mash@chmail.ir

** استادیار گروه قرآن و حدیث، دانشگاه معارف اسلامی قم، قم، ایران، Mansouri@maaref.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۰۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۰۲

شیعه است که هیچ‌یک از ایرادها را ندارد و موافق قرآن است. اثبات ولایت امیرالمؤمنین(ع)، به دلالت التزامی این سبب، از نتایج دستیابی به سبب درست است.

کلیدواژه‌ها: روایات اسباب نزول، عرضه به قرآن، موافقت و مخالفت با قرآن، ولایت امیرالمؤمنین(ع)، نحل/۹۲-۹۱.

۱. مقدمه

روایت از مهم‌ترین منابع فهم آیات قرآن به‌شمار می‌آید. شیعه و سنی در تفاسیر خود از روایات تفسیری بهره برده‌اند. در این میان، روایات بسیاری با بیان سبب نزول آیات، وسیله‌ی فهم درست‌تر و عمیق‌تر از قرآن هستند. از سوی دیگر وجود انگیزه‌های نفسانی و سیاسی، فراوانی جعل و تحریف را بویژه در روایات اسباب نزول آیات ولایت به دنبال داشته است. غبارآلود شدن فضا و پنهان شدن واقعیت در آیات ولایت و در نتیجه ناسالم شدن فضای تحقیق در یافتن مذهب حق از تبعات وجود روایات جعلی است. به همین خاطر، پیامبر(ص) و امامان(ع) نسبت به وجود چنین آسیب‌هایی در روایات هشدار داده‌اند. بنابراین شرط بهره‌برداری از روایات، اطمینان از صدور و حجیت آنهاست. گرچه بررسی سندی در جای خود مهم است؛ اما نوشتار پیش‌رو با تمرکز بر متن روایات، اعتبار و عدم اعتبار آنها را با روش عرضه به قرآن مورد سنجه قرار داده است.

آیات ولایت دو دسته‌اند: برخی به صراحت بر ولایت امیرالمؤمنین(ع) دلالت دارند؛ مثل آیه ۵۵ سوره مائده. برخی نیز به‌طور غیر صریح و با قرائن بیرونی و دلالت التزامی دلالت می‌کنند؛ مثل آیات ۹۱-۹۴ سوره نحل که بر اساس روایات اسباب نزول در منابع شیعه، بر مذمت افرادی که از پذیرش ولایت امیرالمؤمنین(ع) استکبار ورزیده، پیامبر(ص) را متهم می‌کردند، دلالت دارند؛ آنگاه به دلالت التزامی بر ولایت امیرالمؤمنین(ع) نیز دلالت می‌کنند. با وجود آنکه سبب یاد شده در منابع شیعه مربوط به آیات ۹۱-۹۴ است اما چون اهل سنت سه سبب نزول برای آیات ۹۱-۹۲ نقل کرده‌اند، این دو آیه شریفه موضوع نوشتار قرار گرفتند. محل سخن اسباب نزولی است که در روایات فریقین نقل شده و شرایط بیان سبب نزول را داشته باشند. از سوی دیگر بخاطر شباهت ظاهری بسیاری از روایات جری و تطبیق با روایات سبب نزول، احراز سبب نزول بودن و رد احتمال جری و تطبیق بایسته است. سبب بدست آمده از این روایات به کمک داده‌های روایی، در فرایند عرضه به قرآن قرار می‌گیرند تا با محک موافقت و مخالفت با قرآن، اعتبار یا عدم اعتبار آنها سنجیده شود.

بررسی رابطه آیات ۹۱-۹۲ سوره ... (مهدی مشایخی و محمد هادی منصور) ۲۶۵

هدف از این اعتبار سنجی، برملا شدن سبب سازی‌های انجام شده و سالم سازی فضای تحقیق در یافتن مذهب حق است. بنابراین پژوهش حاضر در صدد پاسخ به این دو پرسش است:

الف: اسباب نزول آیات ۹۱-۹۲ سوره نحل در روایات فریقین کدامند؟

ب: اسباب نزول آیات ۹۱-۹۲ سوره نحل در روایات فریقین، در عرضه به قرآن کریم چگونه سنجش می‌شوند و نتیجه چیست؟

این تحقیق با روش توصیفی تحلیلی و با رویکرد تحلیل انتقادی، در حیطه آیات ۹۱-۹۲ سوره نحل و روایات اسباب نزول آن سامان یافته است. جهت دستیابی به اسباب نزولی که فریقین ذیل آیه آورده‌اند و گردآوری اطلاعات جدید از منابع تفسیری و حدیثی، نیاز به روش تحقیق کتابخانه‌ای است. پس از جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز، سبب نزول با روایاتش در عرضه به قرآن، مورد سنجش قرار می‌گیرد.

۲. پیشینه تحقیق

نقد قرآن‌محور در دوره‌های مختلف، مورد عنایت دانشمندان قرآن و حدیث شیعه و سنی بوده تا جایی که رشیدرضا می‌نویسد: من اعتقادی به درستی سند حدیث مخالف با ظاهر قرآن ندارم. (رشیدرضا، ۱۴۱۴ق، ج ۳: ۱۴۱) درباره آیات ۹۱-۹۴ سوره نحل تنها یک مقاله که تا اندازه‌ای مرتبط است یافت شد: مقاله «گونه شناسی روایات تأویلی سوره نحل درباره امیرمؤمنان(ع)»، از قهاری کرمانی، محمدهادی. در این مقاله، ابتدا هشت معنا برای «تأویل» ذکر و تعدادی از آنها مقصود مقاله شمرده شده‌اند. در تمام معانی مقصود، تأویل در مقابل تفسیر قرار گرفته است. سپس روایات تأویلی مربوط به سوره نحل، جمع‌آوری و بر اساس چهار معنای مورد نظر از تأویل، دسته بندی شده‌اند. نگارنده روایت شأن نزول ذیل آیه ۹۱ که نزول آیه را در شأن امیرالمؤمنین(ع) عنوان کرده، روایت تأویلی به معنای «مصدق باطنی آیه» دانسته است.

توجه به این نکته لازم است که روایت شأن نزول یاد شده، با دارا بودن شرایط سبب نزول، از جمله روایات اسباب نزول بوده و در دایره روایات تفسیری قرار می‌گیرد؛ نه اینکه در مقابل روایات تفسیری باشد و البته خصوصیت سبب نزول، مانع عمومیت لفظ و سرایت آن به هر وفای عهد الهی نمی‌شود. درباره تمایز نوشتار پیش‌رو با مقاله‌ی یادشده می‌توان

گفت: گرچه در این مقاله سخن از روایت سبب نزول نیز به میان آمده؛ اما نه ناظر به منابع اهل سنت است و نه درباره سنجش روایت با روش عرضه بحث کرده و تنها، ارتباط عام با موضوع حاضر دارد. بنابراین مقاله پیش‌رو با موضوعی نو و بدون پیشینه‌ای در خصوص آن، سنجش با فرایند عرضه در روایات اسباب نزول آیات ۹۱-۹۲ سوره نحل و احراز موافقت (یا حداقل عدم مخالفت) و یا مخالفت با قرآن را در دستور کار خود قرار داده است.

۳. مفهوم شناسی

عناوینی که نیاز به مفهوم شناسی دارند عبارتند از:

۱.۳ سبب نزول

در اصطلاح، هر رخدادی ولو در گذشته و هر حکمی ولو در آینده و هر زمینه ساز نزول آیه، که آیه‌ای درباره آن نازل و در روایتی نقل شده باشد، سبب نزول به‌شمار می‌آید. اما روایاتی که صرفاً از مصداق آیه یا مصداق واژه‌ای در آیه خبر داده‌اند و هیچ سببیتی از آنها برداشت نشود سبب نزول نیستند. (ابن جوزی، ۱۴۲۲ق، ج ۴: ۴۹۰؛ جوادی‌آملی، ۱۳۸۸، ج ۱: ۲۳۶؛ زرکشی، ۱۴۱۰ق، ج ۱: ۱۲۷؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱: ۴۷۹؛ واحدی، ۱۴۱۱ق: ۴۹۱) سبب باید ناظر به رخدادی خاص باشد نه صرف بیان سنت‌های جاهلی، و الا همه آیات چنین سبب نزولی دارند؛ مثلاً هنگامی که آیه تحریم ربا نازل شد افرادی رباخوار بودند یا وقتی آیه وجوب نماز و روزه نازل شد، مردم نماز نمی‌خواندند و روزه نمی‌گرفتند، اینها سبب نزول به‌شمار نمی‌آیند. (جوادی‌آملی، ۱۳۸۸، ج ۱: ۲۳۸)

برخی از تعابیر و مواردی که در روایات، حاکی از سبب نزول هستند، عبارتند از: سبب نزول هذه الآیة کذا؛ فنزلت یا فأنزل الله پس از بیان حادثه و رخدادی؛ و نزول آیه در پاسخ به سؤالی که از پیامبر(ص) پرسیده شده. این سه نص در بیان سبب نزول هستند. (زرقانی، بی‌تا، ج ۱: ۱۰۷؛ عنایة، ۱۴۱۱ق: ۸۴)؛ نزلت هذه الآیة فی کذا، به شرط اینکه پس از «فی»، فرد یا قوم مشخص یا حادثه‌ای معین ذکر شود. (رشید، ۱۴۲۰ق: ۷۶-۷۵ و ۹۳؛ بنگرید به: نفیسی، ۱۳۸۱: ۷۴)

۲.۳ جری و تطبیق

آیه‌ای که درباره شخص یا اشخاص معینی نازل شده و تکالیفی را ثابت کرده، یا صاحبان صفاتی را ستوده یا سرزنش کرده، یا مژده‌ای داده یا ترسانده، در مورد، زمان و مکان نزول خود منجمد نشده به هر موردی که در صفات و خصوصیات با مورد نزول آیه شریک است و اتحاد ملاکی با آن دارد سرایت خواهد نمود. با توجه به روایات، این سرایت به مصداق جدید، «جری» نامیده شده است. (طباطبایی، ۱۳۸۸ش، ۶۸؛ همو، ۱۳۹۰ق، ج ۳: ۶۷؛ بنگرید به: صدوق، ۱۴۰۳ق، ۲۵۹؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱: ۱۹۱) بسیاری از روایاتی که برای آیات شریفه، مصداق بیان کرده‌اند از همین باب جری و تطبیق بر مصداق هستند؛ نه سبب نزول. برای مثال ذیل آیه ۱۲۱ سوره بقره، در روایتی امام صادق(ع) مقصود از آیه شریفه را ائمه(ع) عنوان کرده‌اند و علامه طباطبایی روایت را از باب جری و انطباق بر مصداق کامل، دانسته است. (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج ۱: ۲۶۶) «جری و تطبیق» اختصاص به شیعه دارد و در کتب تفسیر و علوم قرآن و حدیث عامه یافت نشد.

نکته ۱: روایات جری و تطبیق دو دسته‌اند: برخی فاقد الفاظ حاکی از سبب نزول هستند. این دسته، متمایز از سبب نزولند و به راحتی حمل بر جری و تطبیق می‌شوند. دسته دوم روایاتی هستند که دارای الفاظ سبب نزول هستند. تمایز این دسته به این است که هیچ سببیتی از متن روایت برداشت نمی‌شود و لذا سبب نزول نیستند. (بنگرید به: طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج ۴: ۳۴۸ و ج ۱۵: ۲۳۷) مثلاً در روایتی از امام باقر(ع) و امام صادق(ع) ذیل آیات ۵۴ سوره مائده و ۳۲ سوره نساء آمده است: «إِنَّهُمَا نَزَّلَتْا فِی عَلٰی(ع)». (بحرانی، ۱۴۱۵ق، ج ۲: ۷۲) اما اگر روایتی دارای الفاظ سبب نزول باشد و بیانگر سببیت مصداق یا رخداد خاصی باشد، قطعاً در زمره روایات سبب نزول قرار می‌گیرد؛ نه جری و تطبیق.

نکته ۲: گاهی راوی در تلاش جهت کشف ارتباط میان حوادث و نصوص، حوادث تاریخی را بر آیات متناسب انطباق داده و اسباب نزول آنها شمرده و با الفاظ سبب نزول نقل کرده است؛ گرچه در واقع سبب نزول آنها نباشند. از این فرایند، تعبیر به «اجتهاد و تطبیق» می‌شود. (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج ۴: ۷۴ و ج ۶: ۱۱۵) علامه طباطبایی در بسیاری از روایات سبب نزول، احتمال اجتهاد و تطبیق را مطرح می‌کند که نتیجه آن، عدم احراز سبب نزول خواهد بود. (بنگرید به: طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج ۴: ۷۴-۷۳) این روایات در واقع روایاتی جعلی هستند و تشخیص آنها با قرائنی میسر است؛ نظیر قرینه‌ای که علامه ذیل آیه ۵۱ سوره مائده بیان کرده و روایت را تطبیقی شمرده؛ ایشان گفته: با وجود اینکه آیه ۵۱ درباره یهود و

نصارا است اما در روایت سبب، سخنی از نصارا نیست. (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج ۵: ۳۸۶) افزون بر این، اگر روایت سبب نزول از جهتی مورد مناقشه قرار گیرد، تأییدی بر اجتهادی و جعلی بودن آن خواهد بود.

۳.۳ سنجش با روش عرضه

در این نوشتار، سنجش به معنای ارزیابی و اعتبار سنجی روایات اسباب نزول است؛ یعنی پس از فرایند عرضه، اعتبار یا عدم اعتبار روایت از جهت متن و محتوا بدست می‌آید. بنابراین عرضه به قرآن، ابزار سنجش و اعتبار یا عدم اعتبار روایت، نتیجه‌ی سنجش خواهد بود.

در قاعده «عرضه» روایت به قرآن عرضه می‌شود تا قرآن به عنوان فصل الخطاب، صحت و سقم آن را بیان کند. با این توضیح که: پیش از آغاز فرایند سنجش و در مواجهه با سبب نزول، ابتدا روایت یا روایات آن جمع‌آوری شده با دقت و کاوش، داده‌های مورد نیاز استخراج می‌شوند سپس با اهتمام به ۱. مباحث لغوی واژگان آیه، ۲. اقسام قرائن؛ اعم از قرینه لفظی مانند قرینه صارفه در مجاز و قرینه معینه در مشترک، قرینه سیاق؛ یعنی مجموعه جملاتی که مانند حلقات یک زنجیر به هم متصل شده‌اند و معنا، پیام و هدفی را دنبال می‌کنند و قرینه نظارت آیات دیگر به آیه مورد نظر، ۳. انواع دلالت‌ها؛ اعم از دلالت منطوقی، مفهومی، اقتضا، تنبیه و اشاره، ۴. ساختار ادبی و منطقی آیه، مدلول و داده‌های قرآنی؛ یعنی کدهایی که در فرایند عرضه به کار می‌آیند استخراج می‌شوند. آنگاه فرایند سنجش با روش عرضه، در ضمن سه مرحله اصلی انجام می‌شود:

مرحله ۱: جایگذاری داده‌های روایی در آیه. ابتدا آیه شریفه با توجه به داده‌های بدست آمده از روایت یا روایات سبب نزول، بازنویسی شده و کلماتی از آیه که در روایات سبب نزول، تبیین شده‌اند - با تمام احتمالاتی که دارند - در جای مناسب میان کلمات آیه، جایگذاری می‌شوند.

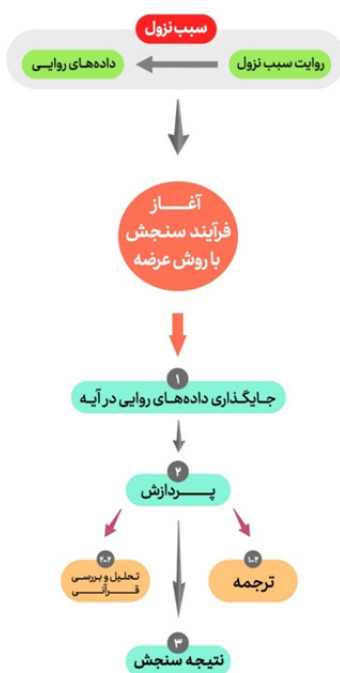
مرحله ۲: پردازش. ۱-۲. ترجمه‌ای از آیه با لحاظ جایگذاری در مرحله ۱ و تمام احتمالات. ۲-۲. تحلیل و بررسی قرآنی. در این قسمت، محتوای بدست آمده از ارائه داده‌های روایی به آیه، بررسی می‌شود. افزون بر آن، از سایر آیات قرآن و مطالب مرتبط با آن برای سنجش استفاده می‌شود. اگر بر محتوای بدست آمده نقدی وارد

بررسی رابطه آیات ۹۱-۹۲ سوره ... (مهدی مشایخی و محمد هادی منصور) ۲۶۹

نباشد و با آیات ناظر تعارضی نداشته باشد، روایت و سبب نزول گزارش شده، موافق قرآن و درست است.

مرحله ۳: نتیجه پردازش. در مرحله‌ی آخر، درستی یا نادرستی سبب نزول که در مرحله پیشین بدست آمده با گزارش اجمالی از علت آن، ارائه می‌شود. (بنگرید به: تصویر شماره ۱)

مشهور دانشمندان شیعه، روش عرضه را پذیرفته‌اند و تنها گروهی از اخباریان با آن مخالفند. (بنگرید به: انصاری، ۴۲۸ق، ج ۱: ۲۴۷؛ جزایری، ۴۱۷ق: ۱۸۳). بسیاری از اهل سنت روش عرضه را پذیرفته‌اند (بنگرید به: خطیب بغدادی، بی تا: ص ۴۳۰؛ سرخسی، ۴۱۴ق، ج ۱: ۳۶۴-۳۶۸) و تعداد زیادی هم با آن مخالفند (بنگرید به: بیهقی، ۴۱۲ق، ج ۱: ۱۱۸؛ شاطبی، ۴۱۷ق، ج ۴: ۳۳۱)؛ اما در عمل، بیشتر مخالفان نیز روش عرضه را اجرا کرده‌اند. (بنگرید به: خطیب، ۴۰۰ق: ۲۴۴-۲۴۵) برخی هم بدون اظهار نظر، به ذکر روایات عرضه بسنده کرده‌اند. (بنگرید به: ذهبی، ۳۸۲ق، ج ۲: ۳۰۲)

تصویر ۱. فرایند سنجش با روش عرضه

۴. اسباب نزول آیات ۹۱-۹۲ سوره نحل در روایات فریقین

آیات ۹۱-۹۲ سوره نحل در منابع شیعه دارای روایات سبب نزول هستند. (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱: ۲۹۲؛ عیاشی، ۱۳۸۰ق، ج ۲: ۲۶۸) براساس این روایات، آیات ۹۱-۹۴ پس از اینکه ولایت امیرالمؤمنین(ع) بیان شد و عده‌ای حاضر به سلام دادن با عنوان امیرالمؤمنین(ع) به ایشان نشدند و ولایت علی(ع) را از جانب شخص پیامبر(ص) و صرفاً جهت بزرگداشت آن حضرت عنوان کردند، نازل شدند. بنابراین آیات یاد شده، بر مذمت افرادی که از پذیرش ولایت امیرالمؤمنین(ع) استکبار داشتند و پیامبر(ص) را متهم می‌کردند، دلالت دارند؛ آنگاه به دلالت التزامی ولایت امیرالمؤمنین(ع) نیز افاده می‌شود. در منابع عامه نیز برای آیات ۹۱ و ۹۲ به‌طور جداگانه سبب نزول‌هایی ذکر شده که با آنچه در روایات شیعه آمده، تفاوت دارند و هیچ‌یک مربوط به ولایت امیرالمؤمنین(ع) نیستند. در این میان، برخی روایات و تفاسیر فریقین به بیان مصداق برای این دو آیه شریفه پرداخته‌اند؛ اما چون صلاحیت سبب نزول بودن را ندارند تنها به عنوان تفسیر و بیان مصداق ذکر می‌شوند:

۱. مسلمانانی که بعد از فتنه مشرکان نسبت به آنها، مرتد شدند (مربوط به آیه ۹۱).

(ابن‌عاشور، ۱۴۲۰ق، ج ۱۳: ۲۱۲)

۲. زنی به نام ریطة بنت عمرو بن کعب یا ریطة بنت سعد بن زید یا ریطة بنت عمرو بن

سعد که کارهای احمقانه می‌کرد؛ حال یا خودش آنچه می‌تاییده، می‌گسسته یا براساس برخی روایات، هم خودش پشم و چیزهای مشابه آن را می‌تاییده و هم به کنیزان خود دستور داده بوده چنین کنند و از صبح تا نیمه روز این کار را می‌کردند. سپس از نیمه روز، به کنیزان دستور می‌داده که هر آنچه تاییده‌اند، بگشایند. برخی روایات نیز بدون نام بردن، با عنوان «زن نادان» از او یاد کرده‌اند (مربوط به آیه ۹۲).

(مقاتل بن سلیمان، ۱۴۲۳ق، ج ۲: ۴۸۴؛ بدرالدین، بی‌تا، ج ۱۹: ۱۷؛ بنگرید به: ثعلبی، ۱۴۲۲ق، ج ۶: ۳۸؛ سیوطی، ۱۴۰۴ق، ج ۴: ۱۲۹) در روایتی از امام صادق(ع) نیز نام این زن، رَابِطَةُ [رَيْطَةُ] بِنْتُ كَعْبِ بْنِ سَعْدٍ عنوان شده است. (قمی، ۱۳۶۳، ج ۱: ۳۸۹)

۳. پیمان‌هایی که مشرکان در جاهلیت با هم داشتند و پس از آن، اگر قبیله‌ای قوی‌تر و

پرجمعیت‌تر پیدا می‌شد پیمان قبلی را نقض می‌کردند و با قبیله جدید، پیمان می‌بستند (مربوط به آیات ۹۱ و ۹۲). (طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۱۴: ۱۱۰-۱۱۲؛ طبرانی،

۲۰۰۸م، ج ۴: ۸۰)

۴. عایشه (مربوط به آیه ۹۲). (عیاشی، ۱۳۸۰ق، ج ۲: ۲۶۹)

پیش از بیان روایات اسباب نزول و سنجش آنها، نکاتی درباره آیه شریفه بیان می‌شوند:

۱. ظاهر دو آیه شریفه ۹۱-۹۲ پیوستگی مطلب و یکسان بودن مخاطب در هر دو است.
۲. با توجه به اینکه در آخر آیه ۹۲ به یک اختلاف میان مسلمانان اشاره شده و بدون فاصله در ابتدای آیه ۹۳، فرموده: «اگر خدا می‌خواست همه شما را یک امت قرار می‌داد» و سپس دو دسته گمراهان و هدایت یافتگان بیان شده‌اند، روشن می‌شود که آیه ۹۳ نیز در سیاق آیات سابق است. فراز «وَلَا تَتَّخِذُوا اٰیْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ» در آیه ۹۴ نیز که مشابه فرازی از آیه ۹۲ است نشان از هم‌سیاقی با آیات سابق دارد. بنابراین دست‌کم آیات ۹۱-۹۴ دارای یک سیاق هستند.

۳. حاله روشن شدن آنچه مورد اختلاف قرار گرفته به قیامت (براساس آیه ۹۲)، نشان از اهمیت و بزرگی ابعاد آن دارد؛ همانطور که تعبیر «اُمَّةً وَّاحِدَةً» در آیه ۹۳ و طرح ضلالت و هدایت پس از آن، نشان دهنده مسئله‌ای اعتقادی است. این مسئله محور اختلاف یاد شده و موجب گمراهی یا هدایت شده است. افزون بر این، با توجه به خطاب در «مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ»، اختلاف در میان امت اسلامی بوده؛ نه میان مسلمانان و کفار.

۴. «عهدالله» ظهور در پیمانی دارد که یک طرفش خدای متعال باشد گرچه واسطه این پیمان، پیامبر اکرم (ص) باشد؛ مخصوصاً با توجه به کاربست این عنوان در آیه «وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُؤْتُونَ الدّٰبَرَ وَكَانَ عَهْدُ اللّٰهِ مَسْئُولًا» (احزاب: ۱۵) که پس از اینکه فرموده: «با خدا عهد بسته‌اند» از آن، تعبیر به «عهد الله» کرده است. مقصود از «عهدالله»، در هر سبب نزول به‌طور جداگانه مطرح می‌شود.

۵. مرجع ضمیر «توکیدها» با توجه به مؤنث بودن آن، «الایمان» است نه «عهدالله» و از آنجایی که قسم، ابزار توکید است نه توکید شونده، پس اضافه در «توکیدها» اضافه به فاعل است؛ یعنی توکید قسم‌ها. پس مفعول «توکید»، عهد، پیمان و بیعت است. به عبارت دیگر، این عهد است که با قسم توکید می‌شود.

در میان روایات فریقین، سه دسته روایت در منابع اهل سنت و یک دسته هم در منابع شیعه بر سبب نزول دلالت می‌کنند. این اسباب عبارتند از:

۱.۴ بیعت با پیامبر(ص) بر اسلام (سبب نزول آیه ۹۱)

۱.۴.۱ عن بریده، قوله: وَ أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ قَالَ: أَنْزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي بَيْعَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ [وآله]، كَانَ مَنْ أَسْلَمَ بَايَعَ عَلَى الْإِسْلَامِ. (طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۱۴: ۱۱۰؛ سیوطی، بی تا: ۱۲۰)؛ از بریده نقل شده که خداوند «وَ أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ» را درباره بیعت پیامبر(ص) نازل کرده؛ کسی که اسلام می‌آورد، بر اسلام بیعت می‌کرد. طرفداران این سبب نزول، در توضیح روایت گفته‌اند: مقصود این است که به بیعتی که بر اسلام کرده‌اید وفادار باشید و کمی یاران پیامبر(ص) و زیادی مشرکان، شما را به نقض بیعت و نقض قسم‌هایی که با آنها بیعت خود را تأکید کرده‌اید، واندارد. (طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۱۴: ۱۱۰)

این روایت بخاطر تعبیر «أَنْزَلَتْ فِي» و دخول «فی» بر سر واقعه و رخدادی (بیعت النبی(ص))، در زمره روایات اسباب نزول شمرده شده است. اطلاق «عهدالله» بر بیعت با پیامبر اکرم(ص) بر اسلام، براساس آیه شریفه «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» (فتح: ۱۰) است با این توضیح که: پیامبر(ص)، رسول خداست و اسلام دین خداست لذا بیعت با پیامبر خدا(ص) بر اسلام، در واقع بیعت با خداست. در روایت، اشاره‌ای به واقعه خاص یا اسلام آوردن عده‌ای مشخص، نشده؛ لذا به‌طور کلی بیعت مسلمانان با پیامبر(ص)؛ یعنی همان اسلام آوردن آنها، سبب نزول عنوان شده است.

فرایند سنجش با روش عرضه

۱. جایگذاری داده‌های روایی در آیه

وَ أَوْفُوا (ای اسلام آورندگان!) بِعَهْدِ اللَّهِ (بیعت با پیامبر(ص)) إِذَا عَاهَدْتُمْ (زمانی که بیعت بر اسلام کردید) وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا (بعد از توکید قسم‌ها، آن بیعت را) وَ قَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ * وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَفَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَى مِنْ أُمَّةٍ إِنَّمَا يَبُلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ وَ كَيْبِئِنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ.

۲. پردازش

۲-۱. ترجمه بر اساس جایگذاری: ای اسلام آورندگان! زمانی که با پیامبر(ص) بر اسلام بیعت کردید، به بیعت خود با پیامبر(ص) وفادار باشید و پس از توکید آن بیعت با قسم‌ها،

بررسی رابطه آیات ۹۱-۹۲ سوره ... (مهدی مشایخی و محمد هادی منصوری) ۲۷۳

قسم‌ها را نشکنید؛ درحالی‌که خدا را کفیل و ضامن خود قرار داده‌اید؛ [زیرا] به تحقیق خداوند آنچه انجام می‌دهید را می‌داند (۹۱) و همانند آن زنی که پشم‌های تابیده‌اش را پس از استحکام از هم می‌گسست، نباشید؛ درحالی‌که قسم‌هایتان را ابزار خیانت و فساد قرار می‌دهید؛ بخاطر اینکه گروهی تعدادشان بیشتر از گروه دیگر است (یعنی کثرت دشمن را بهانه شکستن بیعت قرار می‌دهید). به‌درستی که خداوند شما را به این وسیله آزمایش می‌کند و روز قیامت آنچه را در آن اختلاف داشتید، برایتان آشکار می‌سازد.

۲-۲. تحلیل و بررسی قرآنی

۲-۲-۱. ناسازگاری با فراز آخر آیه ۹۲ با وجود ارتباط معنایی دو آیه

آیه ۹۲ با عطف به آیه سابق شروع شده و مخاطب آن، همان مخاطبان آیه ۹۱ است. این آیه از یک مثل استفاده کرده که ظهور در همانندی با محتوای آیه ۹۱ دارد؛ به این معنا که پس از دستور به وفای عهد در آیه ۹۱، جهت تأکید آن، از تشبیه به یک واقعه استفاده شده و دستور داده: همانند این زن در این واقعه، آنچه انجام داده و مستحکم کرده‌اید را نابود نکنید. این تشبیه نیز گفته: آیه ۹۲ به آیه ۹۱ متصل است. (بنگرید به: فخررازی، ۱۴۲۰ق، ج ۲۰: ۲۶۵) تا اینجا سبب نزول آیه ۹۱ با محتوای آیه ۹۲ منافاتی نداشت. اما این سبب و خود آیه ۹۱ و تشبیهی که در ادامه آمده کاملاً با بخش آخر آیه ۹۲ ناسازگار هستند؛ یعنی ربطی به اختلاف بین مسلمانان ندارند؛ آن هم اختلاف بر سر امر مهمی که روش شدن آن و ابعادش، محوّل به روز قیامت شده است. افزون بر این، بیعت با پیامبر(ص) بر اسلام، مورد اختلاف امت اسلامی نبوده؛ در حالی که ظاهر آیه ۹۲ اختلاف بین مسلمانان است. بنابراین با وجود ارتباط معنایی در ظاهر این دو آیه، سبب نزول آیه ۹۱، با فراز آخر آیه ۹۲ مطابقت ندارد؛ بلکه بی‌ربط به نظر می‌رسند.

۲-۲-۲. عدم احراز سبب نزول بودن روایت

صرف‌نظر از اشکال پیشین و با فرض درست بودن این روایت و محتوای آن، چهار احتمال در سبب نزول یاد شده قابل طرح است:

الف) آنچه در روایت آمده سبب نزول آیه ۹۱ است و تطبیق آن بر موارد مشابه (وفای به هر عهدی)، از باب «العبرة بعموم اللفظ لا بخصوص السبب» است؛ به این معنا که بنابر نظر مشهور علما، در صورت عام بودن لفظ موجود در دلیل؛ اعم از آیه یا روایت، اگر برای آن، سبب خاصی وجود داشته باشد، می‌توان حکم موجود در دلیل را به غیر

موردش تعمیم داد. این آیه شریفه به تصریح بسیاری از مفسران عامه، عمومیت دارد و سبب نزول، باعث تخصیص آن نمی‌شود. (ثعلبی، ۱۴۲۲ق، ج ۶: ۳۸؛ بغوی، ۱۴۲۰ق، ج ۳: ۹۳؛ آلوسی، ۱۴۱۵ق، ج ۷: ۴۵۷) این احتمال تنها در صورتی قابل پذیرش است که از شرط «ناظریت سبب نزول به رخدادی خاص» صرف‌نظر شود و الا «بیعت بر اسلام» با توجه به فراگیری آن، سبب نزول شمرده نمی‌شود.

ب) بر فرض پذیرش و صحت روایات اسباب نزول آیه ۹۱ (در سبب «۱.۴» و «۲.۴»)، چه‌بسا آیه شریفه چند بار و در موقعیت‌های مختلف نازل شده باشد (تعدد نزول). طبری نیز پس از نقل دو سبب نزول برای آیه شریفه (بیعت با پیامبر(ص) بر اسلام - نقض پیمان گروهی با گروه دیگر به خاطر کمی نفرات) و احتمال غیر این دو، اشاره به همین احتمال کرده و گفته: «هیچ روایتی وجود ندارد که ثابت کند آیه شریفه در یکی از این موارد نازل شده نه دیگری». (طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۱۴: ۱۱۱-۱۱۰) این احتمال نیز مبتلا به همان نقد احتمال پیشین است.

ج) روایت از باب «جری و تطبیق» است؛ گرچه قاعده «جری و تطبیق» از اختصاصات شیعه است؛ اما امکان دارد در یک نگاه جامع، روایاتی که شیعه و سنی با ادعای سبب نزول این آیه آورده‌اند، از باب تطبیقات مختلف آیه شمرده شوند و چه‌بسا یکی غیر معین از آنها، سبب نزول اصلی و بقیه مشابه آن و از باب جری و تطبیق باشند. با توجه به وجود الفاظ سبب نزول، در صورتی روایت از باب جری خواهد بود که سببیتی از آن فهم نشود. گرچه لفظ «فی» بر سر واقعه‌ای داخل شده اما سببیتی از آن برداشت نمی‌شود و احتمال جری و تطبیق تقویت می‌شود ولی از آنجایی که موارد جری و تطبیق معمولاً با بیان مصداق یا مصادیق خاص محقق شده حمل روایت بر جری، قطعی نیست.

د) آنچه به عنوان سبب در روایت ذکر شده، سبب از باب «اجتهاد و تطبیق» است؛ یعنی راوی بیعت با پیامبر(ص) بر اسلام و تأکید بر پابندی به آن را قابل انطباق بر محتوای آیه دیده و لذا سبب نزول آیه شمرده. قرینه بر این احتمال، عدم تناسب روایت با فراز آخر آیه ۹۲ است که با توجه به ارتباط معنایی دو آیه ۹۱ و ۹۲، این تناسب بایسته بود. بنابراین احتمال اجتهادی و جعلی بودن این سبب تقویت می‌شود.

بنابراین گرچه طبق احتمال «الف» و «ب» سبب نزول بودن، محتمل است؛ اما با وجود دو احتمال «د» و «ج» در کنار سایر احتمالات، سبب نزول بودن روایت یاد شده، احراز

بررسی رابطه آیات ۹۱-۹۲ سوره ... (مهدی مشایخی و محمد هادی منصوری) ۲۷۵

نمی‌شود و نمی‌توان به این روایت جهت سبب نزول آیه شریفه استناد کرد بلکه احتمال اجتهاد و تطبیق یا لااقل جری و تطبیق نسبت به بقیه، راجح هستند. طرح روایت سبب (۱.۴) و سنجش آن در اینجا با قطع نظر از این اشکال و با فرض سبب بودن است.

۳. نتیجه سنجش

این روایت سبب نزول بخاطر ناسازگاری با فراز آخر آیه ۹۲ و وجود احتمالات متعدد در سبب نزول - که طبق برخی، روایت سبب نزول نیست - مطابق با قرآن و قابل استناد جهت سبب نزول نیست و سبب، مردود است.

۲.۴ پیمان اهل جاهلیت (سبب نزول آیه ۹۱)

۱.۲.۴ «و قال مجاهد و قتادة: نزلت في حلف أهل الجاهلية» (ثعلبی، ۱۴۲۲ق، ج ۶: ۳۸؛ بغوی، ۱۴۲۰ق، ج ۳: ۹۳؛ خازن، ۱۴۱۵ق، ج ۳: ۹۶)؛ مجاهد و قتاده گفته‌اند: آیه شریفه درباره پیمان اهل جاهلیت نازل شده است.

۲.۲.۴ «قال قتادة و مجاهد و ابن زيد: نزلت في التزام الحلف الذي كان في الجاهلية وجاء الإسلام بالوفاء» (قرطبی، ۱۳۸۴ق، ج ۱۰: ۱۶۹)؛ قتاده و مجاهد و ابن زید گفته‌اند: آیه شریفه درباره التزام به پیمانی که در جاهلیت بوده نازل شده و اسلام گفته به آن وفا کنید.

هر دو روایت بخاطر تعبیر «نزلت فی» و دخول «فی» بر سر واقعه و رخدادی (پیمان و التزام به آن) در زمره روایات اسباب نزول شمرده شده‌اند. محتوای این روایات همان مصداق «۳» است که برای آیات ۹۱-۹۲ گفته شد با این تفاوت که این دو روایت، شرایط سبب نزول را دارند. بنابراین می‌توان از محتوای احادیث مصداق «۳» برای فهم بهتر سبب «۲.۴»، بهره برد. براساس این روایات، سبب نزول آیه شریفه، پیمان‌هایی است که مسلمانان در دوران جاهلیت و شرک خود با اهل جاهلیت بسته‌اند و البته با توجه به روایت «۲.۲.۴» که اسلام وفای به آنها را خواسته و مفاد آیه «إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ» (اعراف: ۲۸)، مقصود پیمان‌هایی است که منع شرعی نداشته‌اند. وفا و پایبندی به این پیمان‌ها لازم است. گرچه روایات یاد شده نسبت به مخاطب بودن مسلمانان یا مشرکان، بیانی ندارند؛ اما ظاهر امر و نهی در آیه ۹۱ این است که خطاب به مسلمانان است. درباره تکلیف کافران به فروع، میان فقیهان اختلاف است: برخی؛ مثل خوئی آنان را مکلف به فروع نمی‌دانند و برخی؛ مثل نراقی آنان را مکلف به فروع می‌دانند. (بنگرید به: خوئی، ۱۴۱۸ق، ج ۲۳: ۱۱۹-۱۲۸؛ نراقی،

۱۴۱۷ق: ۲۷۹) خازن روایتی از پیامبر(ص) را به عنوان شاهد برای این سبب آورده: «هر پیمانی که در دوران جاهلی بوده، اسلام جز تشدید و محکم کردن آن، چیزی نیفزوده». (خازن، ۱۴۱۵ق، ج ۳: ۹۶)

فرایند سنجش با روش عرضه

۱. جایگذاری داده‌های روایی در آیه

وَ أَوْفُوا (ای مسلمانان!) بَعْهَدِ اللّٰهِ (پیمان‌هایتان در جاهلیت) إِذَا عَاهَدْتُمْ (در جاهلیت) وَ لَا تَنْقُضُوا (ای مسلمانان!) الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا (بعد از توکید قسم‌ها، آن بیعت را) وَ قَدْ جَعَلْتُمُ اللّٰهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ.

۲. پردازش

۲-۱. ترجمه بر اساس جایگذاری: ای مسلمانان! به عهد الهی (پیمان‌هایتان در جاهلیت) که در زمان جاهلیت با دیگر مشرکان بسته‌اید وفادار باشید و پس از توکید آن بیعت با قسم‌ها، قسم‌ها را نشکنید؛ درحالی که خدا را کفیل و ضامن خود قرار داده‌اید؛ [زیرا] به‌درستی که خداوند آنچه انجام می‌دهید را می‌داند.

۲-۲. تحلیل و بررسی قرآنی

۲-۲-۱. عدم احراز سبب نزول بودن روایات

اشکال دوم بر روایت سبب نزول «۱.۴» در اینجا نیز وارد است با این تفاوت که قرینه بر اجتهاد و تطبیق در این روایات، دو اشکال پیش‌رو است که اجتهادی بودن را تقویت می‌کنند.

۲-۲-۲. نادرستی اطلاق «عهدالله» بر پیمان جاهلی

اطلاق «عهدالله» بر پیمانی که مسلمانان در زمان مشرک بودن خود با یکدیگر (چه با مشرکانی که مثل خودشان الان مسلمان شده‌اند چه با آنهایی که به شرک خود باقی‌اند) بسته‌اند، هیچ وجهی ندارد و نسبت دادن پیمان دو کافر در جاهلیت، به خدا درست نیست.

۲-۲-۳. ناسازگاری با آیه ۹۴، با وجود وحدت سیاق

آیه ۹۴ ادامه‌ی آیات سابق و هم‌سیاق با آنهاست. طبری در مقام اشکال به این سبب، آن را ناسازگار با آیه ۹۴ دانسته است. وی درباره علت نادرستی سبب «۲.۴» گفته: براساس آیه ۹۴ این افراد، قسم‌ها را وسیله‌ای برای تقلب و خیانت در میان خود قرار دادند و پس از

بررسی رابطه آیات ۹۱-۹۲ سوره... (مهدی مشایخی و محمد هادی منصوری) ۲۷۷

مستحکم کردن پیمان با قسم‌ها، آنها را شکستند و با این کار، راه خدا را بسته و اهل گمراهی اند؛ درحالی‌که جدا شدن گروهی، از هم پیمانان خود در جاهلیت و پیوستن به گروه دیگر (مطابق سبب نزول «۲.۴» در آیه ۹۱ و روایات مصداق «۳»)، بستن راه خدا و گمراه کردن از راه هدایت، نیست. بستن راه خدا و گمراه کردن از راه هدایت، صفت کافران به خداست نه صفت کسانی که صرفاً پیمان خود را از گروهی به گروه دیگر نقل داده‌اند. (طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۱۴: ۱۱۳)

۳. نتیجه سنجش

این روایات بخاطر وجود احتمالات متعدد در سبب نزول که طبق برخی، روایت سبب نزول نیست، نادرستی اطلاق «عهدالله» بر پیمان اهل جاهلیت و ناسازگاری با آیه ۹۴، غیر قابل استناد جهت سبب نزول و مخالف با قرآن بوده و سبب مردود است.

۳.۴ سعیده الأسدیة (سبب نزول آیه ۹۲)

۱.۳.۴ «عن أبي بكر بن حفص قال: كانت سعيدة الأسديّة مجنونةً تجمّع الشعراً والليفَ فنزلت هذه الآية ولا تكونوا كآلتي نقضت غزلها الآية.» (سيوطي، بی تا: ۱۲۰) ابی بکر بن حفص گفته: سعیده اسدیة، دیوانه بود؛ مو و لیف نخل، جمع می‌کرد. پس این آیه نازل شد: «ولا تكونوا كآلتي نقضت غزلها...».

۲.۳.۴ و أخرج ابن مردويه من طريق عطاء بن أبي رباح قال: قال لي ابن عباس: يا عطاء ألا أريك امرأة من أهل الجنة فأراني حبشية صفراء قال: هذه أتت رسول الله صلى الله عليه [وآله] فقالت: إن بي هذه الموتة يعني الجنون فادع الله أن يعافيني فقال لها رسول الله صلى الله عليه [وآله]: إن شئت دعوت الله فعافاك وإن شئت صبرت واحتسبت ولك الجنة فأخترت الصبر والجنة قال: وهذه المجنونة سعيدة الأسديّة وكانت تجمّع الشعراً والليفَ فنزلت هذه الآية ولا تكونوا كآلتي نقضت غزلها الآية. (سيوطي، ۱۴۰۴ق، ج ۴: ۱۲۹)

ابن عباس به عطاء گفته است: آیا زنی بهشتی به تو نشان دهم؟ پس زن سیاهی را نشانم داد و گفت: این زن خدمت پیامبر (ص) رسید و گفت: دچار جنون هستم، از خدا بخواه شفایم دهد. پیامبر (ص) فرمودند: اگر بخواهی از خدا می‌خواهم شفایت دهد و می‌دهد، و اگر بخواهی می‌توانی صبر کنی و [جزای صبرت را] محاسبه کنی و بهشت بروی. پس آن

زن، صبر و بهشت را انتخاب کرد. [عطاء] گفته: این زن مجنون، سعیده اسدییه بود که مو و لیف نخل جمع می‌کرد، پس این آیه نازل شد: «وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا...». گرچه درباره آیه ۹۲، روایات دیگری نیز وجود دارند که جریان را کامل‌تر و متناسب‌تر با آیه نقل کرده‌اند ولی هیچ‌یک صراحت در سبب نزول ندارند و تنها دو روایت یاد شده بخاطر تعبیر «فنزلت» در دایره روایات سبب نزول قرار گرفته‌اند. این دو روایت اشاره به وجود زنی دارای جنون دارند که پشم یا موی حیوانات و لیف خرما را جمع می‌کرد. با وجود اینکه در دو روایت اشاره‌ای به تابیدن و سپس گشودن نشده؛ اما چون به صراحت، این زن را سبب نزول آیه دانسته‌اند معلوم می‌شود آنچه در آیه شریفه به یک زن نسبت داده شده درباره همین زن است و او بوده که پشم و موی حیوانات و لیف خرما را جمع می‌کرده، می‌تابیده و سپس آن را دوباره می‌گشوده و این عمل، گویای جنون اوست. براساس روایت دوم این زن، جنون ادواری داشته و همچنین بهشت را بر شفای خود ترجیح داده است. در آیه شریفه رفتار این زن، مذمت شده و از مخاطبین خواسته شده همانند او نباشند اما چنین محتوایی با بهشتی بودن او منافات ندارد؛ زیرا با توجه به ادواری بودن جنون او، آیه شریفه تنها به رفتار دیوانه‌وار او نظر داشته که نشان از حماقت و بی‌تدبیری دارد. در برخی روایات از این زن با نام «رَبِطَةٌ» یا با لقب «خَرَقَاء»؛ یعنی احمق یاد شده که در مصداق «۲» گذشت.

فرایند سنجش با روش عرضه

۱. جایگذاری داده‌های روایی در آیه

وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي (سعیده الأسدیة) نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ اٰیْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ اَنْ تَكُونَ اُمَّةٌ هِيَ اَرْبٰی مِنْ اُمَّةٍ اِنَّمَا يَبْلُوَكُمْ اللّٰهُ بِهِ وَ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ.

۲. پردازش

۱-۲. ترجمه بر اساس جایگذاری: و همانند آن زنی (سعیده الأسدیة) که پشم‌های تابیده‌اش را پس از استحکام از هم می‌گسست، نباشید؛ درحالی‌که قسم‌هایتان را ابزار خیانت و فساد قرار می‌دهید؛ بخاطر اینکه گروهی تعدادشان بیشتر از گروه دیگر است. به‌درستی که خداوند شما را به این وسیله آزمایش می‌کند و روز قیامت آنچه را در آن اختلاف داشتید برایتان آشکار می‌سازد.

۲-۲. تحلیل و بررسی قرآنی

تعبیر «فنزلت» در این روایات، نص در سبب نزول است و سببیت از هر دو روایت فهم می‌شود لذا براساس آنچه در تعریف جری و تطبیق گذشت، احتمال جری در اینجا متنفی است. افزون بر اینکه شرط «ناظریت سبب نزول به رخدادی خاص» در اینجا وجود دارد. بنابراین از بین دو احتمال سبب و جری، سببیت متعین است. با حفظ این مقدمه، سایر نقدها عبارتند از:

۱-۲-۲. عدم مطابقت با محتوای اصلی آیه شریفه

روایات یاد شده با قسمت نخست آیه شریفه مطابقت دارند. اما ادامه آیه، درباره‌ی خیانت و فساد با سوء استفاده از قسم و بهانه کردن کثرت نفرات گروه دیگر برای پیمان شکنی، سخن گفته است. پس داستان آن زن در ابتدای آیه، صرفاً مثلی بوده تا مخاطبان را از خیانت و فساد نسبت به یکدیگر و نقض عهد بازدارد؛ نه اینکه خود داستان آن زن خصوصیتی داشته باشد. با توجه به این نکته، سبب نزول چنین آیه‌ای نمی‌تواند داستان آن زن باشد.

به عبارت دیگر، داستان این زن تنها از جهت کار عبثی که انجام می‌داده (آنچه را محکم می‌کرده دوباره سست می‌کرده) به عنوان یک مثل مطرح شده و آیه شریفه در صدر رساندن پیامی دیگر به مخاطبان است. از این رو جا ندارد که داستان گفته شده، سبب نزول آیه شریفه انگاشته شود. پس این سبب نزول با محتوای اصلی آیه مطابقت ندارد. شاهد بر این سخن، اتصال آیات ۹۱ و ۹۲ و بیانگر یک محتوا بودن آنهاست. (بنگرید به: فخررازی، ۱۴۲۰ق، ج ۲۰: ۲۶۵)

۲-۲-۲. عدم مطابقت با مجموع آیه

سبب نزول یاد شده تنها ناظر به صدر آیه ۹۲ است؛ در حالی که در متن هر دو روایت، سبب مجموع آیه شمرده شده است. بنابراین روایات با مجموع آیه مطابقت ندارند.

۳. نتیجه سنجش

این روایات سبب نزول به دلیل عدم مطابقت با محتوای اصلی آیه شریفه و ناظر بودن به صدر آیه فقط (با اینکه بر اساس متن روایات، سبب نزول مجموع آیه هستند)، با قرآن مطابقت ندارند و نامعتبرند.

۴.۴ استکبار برخی از پذیرش ولایت امیرالمؤمنین (ع) (سبب نزول آیات ۹۴-۹۱)

۱.۴.۴ عَنْ زَيْدِ بْنِ الْجَهْمِ الْهَلَالِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ: لَمَّا نَزَلَتْ وَلايَةُ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ (ع) وَكَانَ مِنْ قَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ (ص) سَلَّمُوا عَلَيَّ بِأَمْرِ الْمُؤْمِنِينَ فَكَانَ مِمَّا أَكَّدَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ - يَا زَيْدُ - قَوْلُ رَسُولِ اللَّهِ (ص) لَهُمَا: قَوْمًا فَسَلَّمَا عَلَيَّ بِأَمْرِ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَا: أَمِنَ اللَّهُ أَوْ مِنْ رَسُولِهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ لَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ (ص): مِنْ اللَّهِ وَ مِنْ رَسُولِهِ فَانزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: وَ لا تَنْقُضُوا الأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَ قَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنْ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ - يَعْنِي بِهِ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ (ص) لَهُمَا وَ قَوْلَهُمَا أَمِنَ اللَّهُ أَوْ مِنْ رَسُولِهِ - وَ لا تَكُونُوا كَأَتِي نَقَضَتْ عَزْلَهَا... إِنْما يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ يَعْنِي بِعَلِيِّ (ع) وَ لَيْسِنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ... (كليني، ۱۴۰۷ق، ج ۱: ۲۹۲)

زيد بن جهم هلالی گفته: از امام صادق (ع) شنیدم که می‌فرماید: زمانی که ولایت علی بن ابی‌طالب (ع) نازل شد و یکی از فرمایشات رسول خدا (ص) این بود که بر ایشان با عنوان «امیرالمؤمنین» سلام کنید، از مواردی که خداوند بر آن دو نفر در آن روز تأکید کرد - ای زید! - سخن پیامبر (ص) به آن دو بود که بر علی (ع) با عنوان امیرالمؤمنین سلام کنید. پس آن دو پرسیدند: ای رسول خدا! آیا این دستور از جانب خداست یا رسول او؟ رسول خدا (ص) به آنها فرمودند: از جانب خدا و از جانب رسول اوست. سپس خدای متعال [این آیات را] نازل کرد:

وَ لا تَنْقُضُوا الأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَ قَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنْ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ - مقصود سخن رسول خدا (ص) به آن دو و سخن آن دو بود - وَ لا تَكُونُوا كَأَتِي نَقَضَتْ عَزْلَهَا ... إِنْما يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ - یعنی علی (ع) - وَ لَيْسِنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ....

۲.۴.۴ عَنْ زَيْدِ بْنِ الْجَهْمِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ: ... حَتَّى إِذَا خَرَجَا وَ هُمَا يَقُولَانِ: لا وَ اللَّهُ لا نُسَلِّمُ لَهُ مَا قَالَ أَبَدًا - فَانزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى عَلَيَّ نَبِيَّهُ «وَ لا تَنْقُضُوا الأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَ قَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا» بِقَوْلِكُمْ أَمِنَ اللَّهُ وَ [أَوْ خَل] مِنْ رَسُولِهِ، «إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ» - وَ لا تَكُونُوا كَأَتِي نَقَضَتْ عَزْلَهَا ... إِنْما يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ - يَعْنِي عَلِيًّا - وَ لَيْسِنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ... (عیاشی، ۱۳۸۰ق، ج ۲: ۲۶۸)

زيد بن جهم هلالی گفته: از امام صادق (ع) شنیدم که می‌فرماید: زمانی که بر علی (ع) با عنوان «امیرالمؤمنین» سلام کردند رسول خدا (ص) به اوئی فرمودند: بایست و بر علی با

عنوان امیرالمؤمنین سلام کن. پس او پرسید: ای رسول خدا! آیا از جانب خدا و [یا (خل)] رسول اوست؟ حضرت فرمودند: بله از جانب خدا و رسول اوست، سپس حضرت به همراه او فرمودند: بایست و بر علی با عنوان امیرالمؤمنین سلام کن، پس او پرسید: از جانب خدا و [یا (خل)] رسول اوست؟ حضرت فرمودند: بله از جانب خدا و رسول اوست. سپس حضرت فرمودند: ای مقداد! بایست و بر علی با عنوان امیرالمؤمنین سلام کن. امام صادق (ع) فرمودند: مقداد آنچه آن دو نفر گفتند را نگفت. سپس پیامبر (ص) فرمودند: ای اباذر! بایست و بر علی با عنوان امیرالمؤمنین سلام کن، پس ایستاد و سلام کرد. سپس حضرت فرمودند: ای سلمان! بایست و بر علی با عنوان امیرالمؤمنین سلام کن. پس ایستاد و سلام کرد. تا اینکه آن دو نفر خارج شدند در حالی که می گفتند: نه قسم به خدا هرگز سلام نمی کنیم به آنچه پیامبر (ص) فرمود/ هرگز نمی پذیریم آنچه را پیامبر (ص) فرمود. سپس خداوند [این آیات را] بر پیامبرش نازل کرد:

وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا - به واسطه سختن که «آیا از جانب خدا و [یا (خل)] رسول اوست؟» - إِنْ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ - وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَضَتْ غَزْلَهُمَا ... إِنَّمَا يَبْتَلُواكُمُ اللَّهُ بِهِ - یعنی علی (ع) - وَ لَيَبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

تعبیر «فأنزل الله» هر دو روایت را در روایات سبب نزول قرار می دهد. در نقل عیاشی تعبیر «بقولکم: أمن الله و من رسوله» ظهور در تعلق به «لَا تَنْقُضُوا» دارد. به نظر می رسد مقصود از «عهدالله» بر اساس مفاد این روایات و دو مخاطب خاص، همان پذیرش اسلام و رسالت پیامبر اکرم (ص) باشد که با التزام به آنها، در واقع به پذیرش تمام دستورات پیامبر (ص) و هر آنچه ایشان بیاورند ملتزم شده اند. (بنگرید به: جیلانی، ۱۴۲۹ق، ج ۱: ۵۷۲)

فرایند سنجش با روش عرضه

۱. جایگذاری داده های روایی در آیه

وَأَوْفُوا (ای اسلام آورندگان از جمله شما دو نفر!) بَعْهَدِ اللَّهِ (بیعت با پیامبر (ص) که هر چه او بیاورد بپذیرید) إِذَا عَاهَدْتُمْ وَ (با سؤالی که پرسیدید) لَا تَنْقُضُوا (ای اسلام آورندگان از جمله شما دو نفر!) الْأَيْمَانَ (قسم های بیعت) بَعْدَ تَوْكِيدِهَا (بعد از توكید قسم ها، آن بیعت را) وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا (شاهد) إِنْ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ (سخن رسول خدا (ص) به آن دو و سخن آن دو به رسول خدا (ص)) که «أمن الله أو من رسوله» و استنکاف آنها از

اجرای دستور پیامبر(ص)) * وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَصَتْ غَزَلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةِ أَنْكَاثًا تَتَخَذُونَ
أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ إِنَّمَا يَبُلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ (به واسطه علی(ع)) وَ
لَيَبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا (ولایت امیرالمؤمنین(ع)/سلام بر علی(ع)) با عنوان امیرالمؤمنین/از
جانب خدا یا رسول بودن دستور سلام) كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ.

۲. پردازش

۲-۱. ترجمه بر اساس جایگذاری: ای اسلام آورندگان از جمله شما دو نفر! زمانی که
بیعت کردید، به بیعت خود با پیامبر(ص) که هر چه او بیاورد بپذیرید وفادار باشید و [با
سؤالی که پرسیدید] پس از توکید آن بیعت با قسم‌ها، قسم‌های بیعت را نشکنید؛ درحالی که
خدا را کفیل و شاهد خود قرار داده‌اید؛ [زیرا] به تحقیق خداوند آنچه انجام می‌دهید (سخن
رسول خدا(ص)) به آن دو و سخن آن دو به ایشان که «أمن الله أو من رسوله» و استنکاف
آنها از اجرای دستور پیامبر(ص)) را می‌داند. (۹۱) و همانند آن زنی که پشم‌های تاییده‌اش
را پس از استحکام از هم می‌گسست، نباشید؛ درحالی که قسم‌هایتان را ابزار خیانت و فساد
قرار می‌دهید؛ بخاطر اینکه گروهی تعدادشان بیشتر از گروه دیگر است. به‌درستی که
خداوند شما را به‌واسطه علی(ع) آزمایش می‌کند و روز قیامت، ولایت
امیرالمؤمنین(ع)/سلام بر علی(ع) با عنوان امیرالمؤمنین/از جانب خدا یا رسول بودن دستور
سلام، که در آن اختلاف داشتید را برایتان آشکار می‌سازد. (۹۲)

۲-۲. تحلیل و بررسی قرآنی

هیچ‌یک از اشکالاتی که در اسباب نزول پیشین بیان شدند بر روایات سبب نزول «۴.۴»
وارد نیستند:

۲-۲-۱. سازگار با فراز آخر آیه ۹۲

سبب نزول «۵.۴» با تمام قسمت‌های آیات ۹۱-۹۲ حتی فراز آخر آیه ۹۲ سازگار است.
پرهیز از پذیرش ولایت امیرالمؤمنین(ع)، برخلاف تعهدی است که مسلمانان نسبت به
پذیرش دستورات پیامبر(ص) دارند؛ تعهدی که با شهادتین ثابت شده است. از این رو در آیه
شریفه فرمان به وفای عهد داده شده و نقض عهد، به داستان آن زن تشبیه شده است، هیچ
بهانه‌ای حتی کثرت مخالفین، مجوز نقض این عهد نمی‌شود؛ «تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ
أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ». افزون بر اینکه نتیجه‌ی آن استکبار، اختلافی مهم و
سرنوشت‌ساز بین مسلمانان از آن زمان تا به امروز است و جا دارد روشن شدن چنین

بررسی رابطه آیات ۹۲-۹۱ سوره... (مهدی مشایخی و محمد هادی منصور) ۲۸۳

اختلافی و ابعاد آن، به روز قیامت محوّل شده باشد همان‌طور که در فراز آخر آیه ۹۲ بیان شد.

۲-۲-۲. احراز سبب نزول بودن روایات

تعبیر «فأنزل» نص در سبب نزول است و سببیت از هر دو روایت فهم می‌شود. شرط «ناظریت به رخداد خاص» نیز وجود دارد. بنابراین تمام شرایط سبب نزول بودن فراهم است. اما احتمال تعدّد نزول کاملاً منتفی است؛ زیرا سه سبب پیشین ردّ شدند و تنها یک سبب باقی ماند. ذیل مفهوم شناسی «جری و تطبیق» گفته شد روایاتی که الفاظ حاکی از سبب نزول دارند تنها در صورتی حمل بر جری و تطبیق می‌شوند که سببیت از آنها فهم نشود. بنابراین احتمال جری در این روایات منتفی است. از سوی دیگر هیچ قرینه‌ای بر اجتهاد و تطبیق وجود ندارد؛ زیرا روایات با تمام آیات مربوطه سازگارند و نقدی بر آنها وارد نیست تا اجتهادی بودن تأیید شود. پس یگانه وجه در این روایات، سبب نزول بودن است و اشکال دوم بر سبب «۱.۴»، بر این سبب وارد نیست.

۲-۲-۳. درستی اطلاق «عهدالله»

اطلاق «عهدالله» بر بیعت با پیامبر(ص) که هر چه او بیاورد بپذیرند، کاملاً موجّه و مطابق با آیه شریفه «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» (فتح: ۱۰) است.

۲-۲-۴. سازگاری با آیه ۹۴

استکبار برخی - که در این روایات از آنها خواسته شده بر حضرت علی(ع) با عنوان «امیرالمؤمنین» سلام کنند - از پذیرش ولایت امیرالمؤمنین(ع)، به گواه تاریخ و حوادث پس از رحلت پیامبر(ص)، مقدمه‌ی بستن راه خدا و گمراه کردن از راه هدایت بوده است و تفصیل آن از رسالت این نوشتار خارج است. بنابراین سبب نزول «۴.۴» با آیه ۹۴ هم سازگار است و منافاتی ندارد.

۲-۲-۵. مطابقت با مجموع آیات ۹۴-۹۱

این سبب نزول بر طبق روایاتی که از کلینی و عیاشی نقل شده ناظر به تمام آیات ۹۱-۹۴ است؛ نه فقط بخشی از این آیات. البته در هر دو روایت، فراز نخست آیه ۹۱ (وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ) وجود ندارد لکن با توجه به وسعت معنای فراز یاد شده، حتی اگر سبب نزول «۴.۴» ناظر به آن نباشد حداقل قابل انطباق بر آن هست.

۳. نتیجه سنجش

این روایات سبب نزول، کاملاً با قرآن مطابق و معتبرند و هیچ‌یک از نقدهای اسباب نزول پیش گفته، وارد نیستند.

آیه	سبب نزول	نتیجه سنجش روایات	سبب نزول موافق کتاب / مخالف کتاب
سوره نحل آیات ۹۱-۹۲	بیعت با پیامبر(ص) بر اسلام (سبب نزول آیه ۹۱)	نامعتبر	مخالف کتاب
	پیمان اهل جاهلیت (سبب نزول آیه ۹۱)	نامعتبر	مخالف کتاب
	سعیده الأسدیه (سبب نزول آیه ۹۲)	نامعتبر	مخالف کتاب
	استکبار برخی از پذیرش ولایت امیرالمؤمنین(ع) (سبب نزول آیات ۹۴-۹۱)	معتبر	موافق کتاب

۵. نتیجه‌گیری

با توجه به شرایط روایت بیانگر سبب نزول، چهار دسته روایت در منابع فریقین، برای آیات ۹۱-۹۲ سوره نحل یافت شد. اسباب به‌دست آمده از روایات عبارتند از: ۱. بیعت با پیامبر(ص) بر اسلام ۲. پیمان اهل جاهلیت ۳. سعیده الأسدیه ۴. استکبار برخی از پذیرش ولایت امیرالمؤمنین(ع). دو سبب نخست برای آیه ۹۱ و سوّمی برای آیه ۹۲ هستند و سبب چهارم که در منابع شیعه وجود دارد مربوط به مجموع آیات ۹۴-۹۱ است. برای سنجش درستی یا نادرستی این اسباب، ابتدا با اهتمام به مباحث لغوی واژگان آیه، اقسام قرائن؛ از جمله سیاق و نظارت، انواع دلالت‌ها و ساختار ادبی و منطقی آیه، نکات و کدهایی از آیات ۹۱-۹۲ استخراج شد؛ از جمله: هم‌سیاقی، یکسان بودن مخاطب در هر دو آیه و اهمیت و بزرگی ابعاد مسئله مورد اختلاف. سپس روایات اسباب نزول مورد دقت و کاوش قرار گرفتند و نکات و داده‌های مورد نیاز جمع‌آوری شد.

بر اساس پژوهش انجام شده، سبب نزول یکم تا سوّم با نقدهایی روبرو هستند. روایت سبب یکم، با فراز آخر آیه ۹۲ سازگاری ندارد؛ با اینکه بین آیات ۹۱ و ۹۲ ارتباط معنایی وجود دارد. افزون بر این، سبب نزول بودن روایت، به دلیل قوی بودن احتمال «اجتهاد و تطبیق» یا «اجرای تطبیق»، احراز نمی‌شود. روایات سبب دوّم نیز سبب نزول بودنشان احراز نمی‌شود، اطلاق «عهدالله» بر پیمان جاهلی در این روایات، درست نیست و با وجود وحدت سیاق با آیه ۹۴ با محتوای آن سازگاری ندارند. روایات سبب سوّم، با وجود دارا

بررسی رابطه آیات ۹۱-۹۲ سوره ... (مهدی مشایخی و محمد هادی منصوری) ۲۸۵

بودن شرایط سبب نزول و انتفای «جری و تطبیق» اما با محتوای اصلی آیه ۹۲؛ یعنی بازداشتن مخاطبان از خیانت و فساد نسبت به یکدیگر و نقض عهد، مطابقت ندارند و تنها ناظر به صدر آیه هستند در حالی که سبب مجموع آیه شمرده شده‌اند. بنابراین تمام روایات اسباب نزول اهل سنت برای آیات ۹۱-۹۲، به دلیل محتوای ناسازگار و مخالف قرآن، نامعتبرند و جعلی بودن آنها با هدف انحراف از فهم درست آیه و پنهان کردن سبب نزول حقیقی، اثبات می‌شود؛ یعنی سبب سازی جهت سبب سوزی. در مقابل، روایات سبب نزول چهارم ضمن تعیین سبب بودنشان و انتفای احتمال جری و تطبیق، کاملاً مطابق با قرآن و معتبرند و هیچ‌یک از نقدهای پیش‌گفته، بر آنها وارد نیست. استکبار برخی از پذیرش ولایت امیرالمؤمنین (ع) به دلالت التزامی، ولایت آن حضرت را افاده می‌کند.

کتاب‌نامه

قرآن کریم.

آلوسی، محمود بن عبدالله. (۱۴۱۵ق). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی. بیروت: دار الکتب العلمیه، منشورات محمدعلی بیضون.

ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی. (۱۴۰۳ق). معانی الاخبار. تحقیق: غفاری، علی اکبر. ج ۱، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

ابن عاشور، محمد طاهر. (۱۴۲۰ق). تفسیر التحریر و التنویر المعروف بتفسیر ابن عاشور. بیروت: مؤسسه التاریخ العربی.

ابن جوزی، عبدالرحمن بن علی. (۱۴۲۲ق). زاد المسیر فی علم التفسیر. تحقیق عبدالرزاق. بیروت: دارالکتب العربی.

انصاری، مرتضی بن محمد امین. (۱۴۲۸ق). فرائد الاصول. ج ۹. قم: مجمع الفکر الاسلامی.

بحرانی، هاشم بن سلیمان. (۱۴۱۵ق). البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۱. قم: مؤسسه البعثه قسم الدراسات العلمیه.

بدرالدین، محمود بن احمد. (بی تا). عمده القاری شرح صحیح البخاری. بیروت: دار احیاء التراث العربی. بغوی، الحسین بن مسعود. (۱۴۲۰ق). معالم التنزیل فی تفسیر القرآن؛ تفسیر البغوی. تحقیق عبدالرزاق المهدی. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

بیهقی، احمد بن الحسین. (۱۴۱۲ق). معرفه السنن والآثار. تحقیق امین قلنجی. کراتشی پاکستان+حلب+دمشق: جامعه الدراسات الاسلامیه+دارالوعی+دارققیبه.

- ثعلبی، احمد بن محمد. (۱۴۲۲ق). الكشف و البيان المعروف تفسیر الثعلبی. تحقیق ابن عاشور. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- جزایری، نعمت‌الله بن عبدالله. (۱۴۱۷ق). نور البراهین. تحقیق سید مهدی رجایی. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۸ش). تسنیم. تحقیق اسلامی. جلد اول. چ ۸. بی‌جا: بی‌جا.
- جیلانی، محمد بن محمد. (۱۴۲۹ق). الذریعة إلى حافظ الشریعة (شرح اصول الکافی). تحقیق محمد حسین درایتی. قم: دار الحدیث.
- خازن، علی بن محمد. (۱۴۱۵ق). لباب التأویل فی معانی التنزیل. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- خطیب بغدادی، احمد بن علی. (بی‌تا). الکفایه فی علم الروایه. تحقیق السورقی و حمدی المدنی. مدینه منوره: المكتبة العلمیه.
- خطیب، محمد عجاج بن محمد تمیم. (۱۴۰۰ق). السنه قبل التدوین. چ ۳. بیروت: دار الفکر للطباعه والنشر والتوزیع.
- خوئی، سید ابوالقاسم. (۱۴۱۸ق). موسوعه الامام الخوئی. قم: مؤسسه احیاء آثار الامام الخوئی.
- ذهبی، محمد بن احمد. (۱۳۸۲ق). میزان الاعتدال فی نقد الرجال. بیروت: دار العرفه للطباعه والنشر.
- رشید، عماد الدین محمد. (۱۴۲۰ق). اسباب النزول و اثرها فی بیان النصوص. بی‌جا: دار الشهاب.
- رشید رضا (محمد رشید)، رضا. (۱۴۱۴ق). تفسیر القرآن الکریم الشهیر بتفسیر المنار. بیروت: دار المعرفه.
- زرکانی، محمد عبدالعظیم. (بی‌تا). مناهل العرفان فی علوم القرآن. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- زرکشی، محمد بن بهادر. (۱۴۱۰ق). البرهان فی علوم القرآن. تحقیق ذهبی و کردی و مرعشلی. بیروت: دار المعرفه.
- سرخسی، محمد بن احمد. (۱۴۱۴ق). اصول السرخسی. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر. (۱۴۰۴ق). الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور. قم: کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی (ره).
- سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر. (بی‌تا). لباب النقول فی اسباب النزول. تصحیح احمد عبدالشافی. بیروت: دار الکتب العلمیه منشورات محمد علی بیضون.
- شاطبی، ابراهیم بن موسی. (۱۴۱۷ق). الموافقات. ابو عبیده. بی‌جا: دار ابن عفان.
- طباطبایی، محمد حسین. (۱۳۹۰ق). المیزان فی تفسیر القرآن. چ ۲. بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- طباطبایی، محمد حسین. (۱۳۸۸ش). قرآن در اسلام (ط. جدید). چ ۳. قم: بوستان کتاب قم.
- طبرانی، سلیمان بن احمد. (۲۰۰۸م). التفسیر الکبیر: تفسیر القرآن العظیم. اربد اردن: دار الکتب الثقافی.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲ش). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. تحقیق یزدی طباطبایی و رسولی، چ ۳. تهران: ناصر خسرو.

بررسی رابطه آیات ۹۲-۹۱ سوره ... (مهدی مشایخی و محمد هادی منصور) ۲۸۷

- طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲ق). جامع البیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دارالمعرفه.
- عنايه، غازى حسين. (۱۴۱۱ق). اسباب النزول القرآنى. بیروت: دارالجیل.
- عیاشی، محمد بن مسعود. (۱۳۸۰ق). تفسیر العیاشی. تحقیق هاشم رسولی. تهران: مکتبه العلمیه الاسلامیه.
- فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ق). التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب). ج ۳. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- قرطبی، محمد بن احمد. (۱۳۸۴ق). الجامع لاحکام القرآن؛ تفسیر القرطبی. تحقیق البردونی و اطفیش. ج ۲. قاهره: دارالکتب المصریه.
- قمی، علی بن ابراهیم. (۱۳۶۳ش). تفسیر القمی. ج ۳. قم: دارالکتاب.
- قهارى کرمانی، محمد هادی. (۱۴۰۰ش). «گونه‌شناسی روایات تأویلی سوره نحل دربارہ امیر مؤمنان (ع)». پژوهش نامه تأویلات قرآنی، ۶، ۲۷۵-۲۹۵. 20.1001.1.26767384.1400.6.6.5.8
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). الکافی (ط. الاسلامیه). تحقیق غفاری و آخوندی، ج ۴. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مقاتل بن سلیمان. (۱۴۲۳ق). تفسیر مقاتل بن سلیمان. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- نراقی، احمد. (۱۴۱۷ق). عوائد الایام فی بیان قواعد الاحکام و مهمات مسائل الحلال و الحرام. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- نقیسی، زهرا. (تابستان و پاییز ۱۳۸۱). «علامه طباطبایی و معیارهای فهم و نقد احادیث اسباب نزول». الهیات و حقوق، ۴ و ۵، ۱۰۰-۶۹.
- واحدی نیشابوری، علی بن احمد. (۱۴۱۱ق). اسباب نزول القرآن. بیروت: دارالکتب العلمیه.

The Holy Quran

- Al-Alusi, Mahmoud ibn Abdullah. Ruh al-Ma'ani fi Tafsir al-Qur'an al-Azim wa al-Sab' al-Mathani. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, published by Muhammad Ali Baydoun, 1995 CE. [In Arabic]
- Ansari, Murtada ibn Muhammad Amin. Faraid al-Usul. 9th edition. Qom: Islamic Thought Center, 2007 CE. [In Arabic]
- Ayyashi, Muhammad ibn Mas'ud. Tafsir al-Ayyashi. Edited by Hashim Rasuli. Tehran: Islamic Scientific Library, 1960 CE. [In Arabic]
- Bahrani, Hashim ibn Sulayman (1415 AH). Al-Burhan fi tafsir al-Quran, vol. 1. Qom: Al-Baathah Institute, Department of Scientific Studies. [In Arabic]
- Badr al-Din, Mahmoud ibn Ahmad. Umdat al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi, undated. [In Arabic]

- Baghawi, Al-Husayn ibn Mas'ud. Ma'alim al-Tanzil (Tafsir al-Baghawi). Edited by Abdul Razzaq al-Mahdi. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi, 1999 CE. [In Arabic]
- Bayhaqi, Ahmad ibn al-Husayn. Ma'rifat al-Sunan wa al-Athar. Edited by Amin Qala'ji. Karachi + Aleppo + Damascus: Islamic Studies University + Dar al-Wa'i + Dar Qutaiba, 1991 CE. [In Arabic]
- Dhababi, Muhammad ibn Ahmad. Mizan al-I'tidal fi Naqd al-Rijal. Beirut: Dar al-'Irfan, 1962 CE. [In Arabic]
- Fakhr al-Razi, Muhammad ibn Umar. Al-Tafsir al-Kabir (Mafatih al-Ghayb). 3rd edition. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi, 1999 CE. [In Arabic]
- Ibn al-Jawzi, Abdulrahman ibn Ali. Zad al-Masir fi Ilm al-Tafsir. Edited by Abdul Razzaq. Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi, 2001 CE. [In Arabic]
- Ibn Ashur, Muhammad Tahir. Al-Tahrir wa al-Tanwir (Tafsir Ibn Ashur). Beirut: Arab History Institute, 1999 CE. [In Arabic]
- Ibn Babawayh (Sheikh Saduq), Muhammad ibn Ali. (1403 AH). Ma'ani al-Akhbar. Research: Ghaffari, Ali Akbar. Vol. 1, Qom: Islamic Publications Office affiliated with the Qom Seminary Teachers' Association. [In Arabic]
- Inayah, Ghazi Husayn. Asbab al-Nuzul al-Qur'ani. Beirut: Dar al-Jil, 1990 CE. [In Arabic]
- Javadi Amoli, Abdullah. Tafsir Tasnim, vol. 1. 8th edition. No place of publication, 2009 CE. [In Persian]
- Jazairi, Ni'matullah ibn Abdullah. Nur al-Baraheen. Edited by Sayyid Mahdi Rajaei. Qom: Islamic Publishing Institute, 1996 CE. [In Arabic]
- Jilani, Muhammad ibn Muhammad. Al-Dhari'a ila Hafiz al-Shari'a (Sharh Usul al-Kafi). Edited by Muhammad Hossein Diraeiti. Qom: Dar al-Hadith, 2008 CE. [In Arabic]
- Khatib al-Baghdadi, Ahmad ibn Ali. Al-Kifayah fi Ilm al-Riwayah. Edited by al-Sawraqi and Hamdi al-Madani. Medina: Al-Maktabah al-Ilmiyyah, undated. [In Arabic]
- Khatib, Muhammad Ajaj ibn Muhammad Tamim. Al-Sunnah Qabla al-Tadwin. 3rd edition. Beirut: Dar al-Fikr, 1980 CE. [In Arabic]
- Khazin, Ali ibn Muhammad. Lubab al-Ta'wil fi Ma'ani al-Tanzil. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, 1995 CE. [In Arabic]
- Khu'i, Sayyid Abu al-Qasim. Encyclopedia of Imam al-Khu'i. Qom: Imam Khu'i Institute for Revival of Heritage, 1997 CE. [In Arabic]
- Kulayni, Muhammad ibn Ya'qub. Al-Kafi. Edited by Ghafari and Akhundi. 4th edition. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah, 1987 CE. [In Arabic]
- Muqatil ibn Sulayman. Tafsir Muqatil ibn Sulayman. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi, 2002 CE. [In Arabic]
- Nafisi, Zahra. "Allama Tabataba'i and the Criteria for Understanding and Evaluating Asbab al-Nuzul Hadiths." Theology and Law, vols. 4-5, Summer and Fall 2002, pp. 69-100. [In Persian]

بررسی رابطه آیات ۹۱-۹۲ سوره... (مهدی مشایخی و محمد هادی منصور) ۲۸۹

- Naraqi, Ahmad. Awa'id al-Ayyam fi Bayan Qawa'id al-Ahkam. Qom: Islamic Propagation Office, 1996 CE. [In Arabic]
- Qahari Kermani, Muhammad Hadi. "Typology of Interpretive Hadiths on Surah al-Nahl about Imam Ali (a)." Quranic Interpretations Journal, vol. 6, 2021, pp. 275-295. [In Persian]
- Qummi, Ali ibn Ibrahim. Tafsir al-Qummi. 3rd edition. Qom: Dar al-Kitab, 1984 CE. [In Arabic]
- Qurtubi, Muhammad ibn Ahmad. Al-Jami' li Ahkam al-Qur'an (Tafsir al-Qurtubi). Edited by al-Barduni and Atfaysh. 2nd edition. Cairo: Egyptian National Library, 1964 CE. [In Arabic]
- Rashid Rida (Muhammad Rashid). Tafsir al-Qur'an al-Karim (Tafsir al-Manar). Beirut: Dar al-Ma'rifah, 1994 CE. [In Arabic]
- Rashid, Imad al-Din Muhammad. Asbab al-Nuzul wa Atharuha fi Bayan al-Nusus. No place of publication, Dar al-Shihab, 1999 CE. [In Arabic]
- Sarakhsi, Muhammad ibn Ahmad. Usul al-Sarakhsi. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, 1994 CE. [In Arabic]
- Shatibi, Ibrahim ibn Musa. Al-Muwafaqat. Edited by Abu Ubaidah. No place of publication: Dar Ibn Affan, 1996 CE. [In Arabic]
- Suyuti, Abdulrahman ibn Abi Bakr. Al-Durr al-Manthur fi al-Tafsir bi al-Ma'thur. Qom: Ayatollah Marashi Library, 1984 CE. [In Arabic]
- Suyuti, Abdulrahman ibn Abi Bakr. Lubab al-Nuqul fi Asbab al-Nuzul. Edited by Ahmad Abd al-Shafi. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, undated. [In Arabic]
- Tabarani, Sulayman ibn Ahmad. Al-Tafsir al-Kabir: Tafsir al-Qur'an al-Azim. Irbid, Jordan: Dar al-Kitab al-Thaqafi, 2008 CE. [In Arabic]
- Tabari, Muhammad ibn Jarir. Jami' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an. Beirut: Dar al-Ma'rifah, 1991 CE. [In Arabic]
- Tabatabaei, Muhammad Husayn. Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an. 2nd edition. Beirut: Al-A'lami Foundation for Publishing, 1970 CE. [In Arabic]
- Tabatabaei, Muhammad Hossein. (2009). The Quran in Islam (New Edition). Vol. 3. Qom: Qom Book Park. [In Arabic]
- Tabrisi, Fadl ibn Hasan. Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an. Edited by Yazdi Tabatabaei and Rasuli. 3rd edition. Tehran: Naser Khosrow, 1993 CE. [In Arabic]
- Tha'labi, Ahmad ibn Muhammad. Al-Kashf wa al-Bayan (Tafsir al-Tha'labi). Edited by Ibn Ashur. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi, 2001 CE. [In Arabic]
- Wahidi Nishaburi, Ali ibn Ahmad. Asbab Nuzul al-Qur'an. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, 1990 CE. [In Arabic]
- Zarkashi, Muhammad ibn Bahadur. Al-Burhan fi Ulum al-Qur'an. Edited by Dhahabi, Kurdi, and Mar'ashli. Beirut: Dar al-Ma'rifah, 1990 CE. [In Arabic]
- Zarqani, Muhammad Abdul Azim. Manahil al-Irfan fi Ulum al-Qur'an. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi, undated. [In Arabic]